

УДК 821.161.2-1.09

Лідія Дружинович(Волинський національний
університет імені Лесі Українки)

ХУДОЖНЄ ОСМИСЛЕННЯ ОБРАЗУ РАЮ ПОЕТАМИ „РОЗСТРІЛЯНОГО ВІДРОДЖЕННЯ”

Розглянуто біблійний образ раю крізь призму поетичного світовідчуття поетів „розстріляного відродження”. Біблійний образ раю включений у систему християнського сприйняття світу як один із ключових. У коло наших зацікавлень потрапили твори Д. Загула, Є. Плужника, П. Тичини, М. Йогансена та ін. Ліриці 20–30-х рр. ХХ ст. властиві різножанровість, розмаїття тем, стильових напрямів. У статті ми робимо спробу аналізу художнього образу раю в контексті повноцінного літературного явища – „розстріляного відродження”. Велика увага зосереджена на філософічності лірики та індивідуально-авторських прийомах зображення.

Ключові слова: лірика, образ раю, християнське світосприйняття, поетичне зображення, „розстріляне відродження”.

Початок ХХ століття в історії української літератури позначений пошквалом творчих сил, появою нових талановитих імен, розмаїттям стилів, жанрів. Щоправда, вже 30-ті роки стали „всеімперським кладовищем людських почувань, погублених бездушною машиною” [4, с. 187]. Політика створювала такі умови, в яких не лише літературі, а й людям вижити було неможливо. Єдиним порятунком для поетів залишалося самозаглиблення, внутрішня сповідь. Так виникали окремі твори з використанням біблійної образності, біблійних сюжетів та мотивів.

Актуальність обраної теми визначена тим, що на сучасному етапі літературознавства образ раю в системі творчого мислення поетів „розстріляного відродження” вивчений неповністю. У коло наших зацікавлень потрапило функціонування старозавітного образу раю як елемента релігійної свідомості письменника. Спробуємо на матеріалі лірики „розстріляного відродження” простежити, як митці використовували цей образ, його змістову цілісність та художнє наповнення.

Поетичні звернення до біблійної тематики в українській літературі засвідчують високий рівень розвитку релігійної свідомості письменників. Серед розмаїття творів української літератури на теми богопізнання варто пригадати імена Т. Шевченка, П. Куліша, Лесі Українки та ін. Чимало творів через ідеологічні переслідування не були ґрунтовно досліджені. Покоління „розстріляного відродження” являє нам „багато

трагічних історій душевного розщеплення митців, під страхом смерти поставлених перед вибором між українською національною ідеєю, глибоко закоріненою у ментальних шарах індивідуального й колективного несвідомого, та більшовицькою ідеологією, насильницьки й брутально нав'язуваною північними загарбниками” [8, с. 156].

Питання присутності біблійної тематики у творах української літератури висвіт праці В. І. Антофійчука, І. П. Бетко, В. З. Зварича, З. Б. Лановик, Л. З. Мороз, А. Є. Нямцу, Т. Ю. Салиги, В. І. Сулими та ін. Літературознавці частіше в опрацюванні біблійної тематики зверталися до сюжетів, мотивів, рідше – до конкретних образів.

На функціонування релігійної лексики у художніх творах мали вплив політичні події 20–30-х років, що значно обмежувало використання поетами біблійних образів у їх первісному значенні. Натомість виникали нові змісти, нерідко протилежні, марковані впливом тоталітарного режиму. Як зауважує Є. Сверстюк, „Терор став державною політикою, тотальна безбожність – домінуючим принципом. Усе це вже було – як тимчасовий стан. Але вперше в історії це реалізовано як політика держави, яка оголосила себе авангардом людства” [11, с. 70].

Дослідниця І. П. Бетко зазначала, що „На рубежі XIX – XX ст. українська поезія як органічна складова загальноєвропейського літературного процесу пережила спалах чи не найвищого інтересу до Біблії за весь новий період. Чинники, що стимулювали цей інтерес на даному етапі, поділяються на загальнонаукові, політичні, духовно-світоглядні, суто літературні тощо. Один із головних вбачається в новому характері ідейно-художнього мислення доби, коли на зміну традиційному реалізмові приходили інші види творчості, природа яких корінилася в ірраціонально-чуттєвому підході до явищ дійсності і мистецтва” [2, с. 11]. За спостереженням І. П. Бетко, поглиблена увага до Біблії в українській поезії XX ст. „тривала до початку 30-их рр. у творчості П. Тичини і неокласиків, Я. Савченка і М. Філянського, а також поетів західного регіону – Уляни Кравченко, Д. Загула, Б. Кравцева й особливо Б.-І. Антонича” [2, с. 13].

Образ раю своїм первісним значенням сягає біблійної легенди про перших людей та містить у своїй суті важливе космологічне питання – виникнення людства. Зі Старого Завіту ми дізнаємося про те, що людину створив Бог, наділявши її свободою і розумом. Людська сутність складається із душі й тіла (Бут. 2:7). Крім того, християнство вчить, що людина створена Богом для життя вічного. У християнському розумінні раю існує певна однозначність, оскільки рай – це місце, де панує „радість одвічна” для праведників, де „веселість та радість осягнуть вони, а журба та зітхання втечуть” (Ісаї 35:10).

У мові поетичних творів митців „розстріляного відродження” лексеми „рай”, „щастя”, „благодать” нерідко подані як абсолютні синоніми. А тому в цьому контексті зміст аналізованого образу набуває дещо спрощеного смислу, оскільки від глибини космологічного образу раю поети переходять на значно вужчі параметри художнього

зображення. Серед усього розмаїття текстів найчастотнішим образ раю постає у ліриці Д. Загула: „Та любов для всіх єдина, / Що розбудить рідний край / І неволю з него скине, / Попровадить нас у рай...” [6, с. 33]. У творчій свідомості письменника образ раю асоціюється зі спокоєм, гармонією: „Я добуду волі-долі, / Знайду щастя, знайду рай, / Втихнуть плач і людські боли, / Усміхнуться серця кволі, / Усміхнеться рідний край!” [6, с. 34], „Найдемо доленьку, / Найдемо воленьку, / Найдемо щастя і рай!” [6, с. 34]. Митець прагне наблизити до себе відчуття краси, тому рай у його свідомості постає як тихе споглядання чистого неба: „В нашому серці дзеркало раю, / Відблиски неба, вічна краса, / Там заховали вічність безкраю, / Ясні та тихі нам небеса” [6, с. 53].

Інше змістове наповнення містить образ раю, вжитий у поезії О. Влизька: „Всі слова – / брехня / пустих літаній, / не про соціальність – / про едем!” [3, с. 103]. Політичний режим того часу мав на меті утвердження „нового” раю, нової соціалістичної дійсності, яка об’єднає усіх для так званої спільної мети. Олекса Влизько, перейнятий ідеями революції, писав: „– Хай приходять всі / Під їх покрови. – Як не знайдуть раю, / То знайдуть пекло молодих обіймів, / Вселюдських, сильних, що під ними злоба / Згорить на попіл” [3, с. 22].

В уяві читача поруч із земним раєм постає пекло як місце для грішників. Максим Рильський у вірші „Бодллер” вживає оксиморон „пекельний рай”: „В раю блаженних мук, де на тонких стеблинах / Ростуть, звиваються химерні квіти зла, / Подібні до очей жіночих і звіриних, – / в пекельному раю душа його жила” [10, с. 80].

У ліриці Є. Плужника, як і в О. Влизька, віднаходимо подібні художні змісти земного раю. Митець із розчаруванням пише про неможливість повернення раю: „Ні, не скидаюсь я на гімназиста, / Що, не збагнувши перших теорем, / Вважав, що досить бомби анархіста, / Щоб повернути світові едем!” [9, с. 211]. За біблійною легендою, земний рай – Едем – місце перебування людини до гріхопадіння. Мотив пошуку щастя, повернення раю створює алузію з твором Джона Мільтона „Втрачений рай”. У Д. Загула читаємо: „Як душа до душі заговоре / Про далекий і страчений рай, / То здригаються скелі і гори / І змовкає журливий ручай” [6, с. 52]. Поет намагається передати почуття пошуку людського щастя, віри у нове життя через спостереження стану природи. У свідомості українців великого значення набуває віра у вічне життя, у те, що душі померлих знаходять вічний спокій і втіху в раю. Аналізований образ в ліриці Д. Загула має дещо інше значення – це радість, свобода, щастя. Саме так традиційно усвідомлювали рай поети-символісти. У збірці „Сонячні кларнети” П. Тичини віднаходимо подібне значення цього образу: „Не будь ніколи раю / У цім кривавім краю” [13, с. 72]. Виходячи із християнського світосприйняття, Д. Загул у власних поетичних рядках пояснює: „Моя душа – то ангел раю, / Упавший херувим” [6, с. 59]. Митець у трактуванні старозавітного образу не відходить від символістської естетики.

Євген Плужник подає чітке територіальне визначення раю, вводячи у структуру поетичного тексту географічні назви річок: „Дві

паралелі, два меридіани – / І от квадрат. Живи. Твори. Вмирай. / Тут тверді тінь. Тут, трепетний і тьмянний, / Замкнувся світ. Тут – Тігр, Євфрат і Рай” [9, с. 290]. Означена територія (мова йде про Месопотамію), в Біблії має назву „землі Сennaарської”. За історичними даними, цю землю населяли шумери й аккадійці. Особливістю космологічних поглядів шумерів стали уявлення про незмінний світ. Всесвіт (сукупність Землі і Неба) поставав надзвичайно згармонізованим: над круглою і плоскою Землею височіло Небо — купол величезних розмірів. Річки Тигр та Євфрат омивали Едем, про що є згадка у Біблії (Бут. 2-14).

Питання філософської категорії простору в поезії має великий досвід. „Лірика цього плану не просто відбиває філософські погляди поета на світ. Вона ще й відкриває нам комплекс складних структур світобудови” [5, с. 37]. Кожен поет починає вимірювати простір із роздумів над своїм життям, з осягнення власного мікросвіту. Щоразу питання простору торкаються важливих роздумів над життям і смертю, глибиною людських почуттів. Для М. Рильського рай – це Божий сад, наприклад: „Меди та пахощі живиці. / Цвіте прозорий вертоград / Край непорочної світлиці, / Де Божий сад Марії сниться / І кедрів патріярший ряд” [10, с. 77]. Бачимо, що рай наповнений природною красою, істинною, ототожненою з Богом.

У ліриці М. Йогансена рай позначений зоровим та звуковим сприйняттям: „Райдужний рій. Рай. / Листки у нім, як пташата” [7, с. 107]. Міфологічний образ райських птиць супроводжує схід сонця у вірші „Сонце” П. Тичини, тому тут рай – священне місце, де живуть птахи, а також куди переселяються душі померлих: „Десь клюють та й райські птиці / Вино-зелено” [13, с. 55]. Слов’янська міфологія порівнює рай із вирієм: душі, наче птахи, перелітають в інший світ.

Попри жанрово-стильове розмаїття української лірики 20–30-х рр. ХХ ст., поети „розстріляного відродження”, вводячи у структуру творів образ раю, намагалися утвердити незаперечну істину: без віри людство приречене на розчарування або гірше – на загибель.

Унікальність функціонування кожного конкретного образу реалізується безпосередньо через духовно-естетичне сприйняття світу митцем. У поетичній свідомості автора певною мірою відображаються елементи картини світу нації, до якої належить поет. Невипадково у ліриці „розстріляного відродження” використані національні елементи: „Немов не зорі то були, а деревій / Рай-деревом розкинувся над світом” [7, с. 107].

Виразним національним колоритом позначений рай у П. Тичини (цикл „Сотворіння світу”). Старозавітний сюжет про перших людей, Адама і Єву, спрямовує уяву читача до українського побуту: „Вже би’ заснув сиз вечір. / Заснула Єва – тихо. / Лежить отара – ніч. / Адам з шатра виходить. / Прийшов і став – печера. / Розклав огонь – кує” [13, с. 103]. Адам у творі Павла Тичини займається ковальством, а результатом його праці постає плуг.

Мистецьке переосмислення, своєрідне трактування аналізованого старозавітного образу дає підстави стверджувати, що християнський світогляд мав неабиякий вплив на формування поетичного таланту митців „розстріляного відродження”. Аналіз поетичних текстів на біблійну тематику демонструє неоднаковий ступінь присутності в них образу раю. Серед розглянутих нами постатей до використання образу раю найчастіше вдається Д. Загул, що, насамперед, пояснюємо впливом символізму на вибір тематики його віршів. Художні твори дають можливість зрозуміти їх автора як особистість, що є представником певного етносу та часопростору. Як зазначав В. І. Антофійчук, „християнство завжди було своєрідним каталізатором у розвитку української літератури. Воно виступало не тільки як невичерпний арсенал ідей, образів, мотивів, але й, головне, слугувало еталоном тих морально-психологічних проблем і завдань, які ставилися перед соціумом та його духовною культурою” [1, с. 8].

Розгляд окремих елементів функціонування образу раю поетами „розстріляного відродження” не вичерпує всієї проблеми. Розуміємо, що значний пласт текстів залишився поза нашою увагою, що вимагає подальшого опрацювання цієї теми. Образ раю у світосприйнятті митців 20–30-х рр. ХХ ст. має дещо невизначену перспективу художніх асоціацій та постає в різних значеннях, які часто позначені національним колоритом.

1. *Антофійчук В.І.* Євангельські образи в українській літературі ХХ століття : [монографія] / В.І. Антофійчук. – Чернівці : Рута, 2000. – 335 с.
2. *Бетко І.* Біблійні сюжети і мотиви в українській поезії ХІХ–початку ХХ століття : [монографія] / І. Бетко. – Zielona Gora – Kijow, 1999. – 160 с.
3. *Влизько О.Ф.* Вогонь любові : [поезії] / О.Ф. Влизько. – К. : Дніпро, 1968. – 232 с.
4. *Горячева О.* Неспішним кроком пілігрима: Українська поезія 20–30-х років крізь призму творчості Юрія Клена / О. Горячева // Українська мова та література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2000. – № 4. – С. 187.
5. *Гризун А.П.* Поезія концептуальної думки (філософічність сучасної української поезії) : [навч. посіб.] / А.П. Гризун. – Суми : ВТД „Університетська книга”, 2007. – 135 с.
6. *Загул Д.Ю.* Поезії / Д.Ю. Загул. – К. : Рад. письменник, 1990. – 326 с.
7. *Йогансен М.Г.* Поезії / М.Г. Йогансен. – К. : Рад. письменник, 1989. – 196 с.
8. *Піскун О.* Українське письменство початку ХХ століття: роздвоєння душі і соціальний перелом / О. Піскун // Українське літературно-мистецьке відродження 20-х років ХХ століття: Питання стилю, проблематики, поетики, мови : [зб. пр. всеукр. наук. конф.]; Черкаси, 11–12 трав., 2005 р. / редкол. : В.Т. Поліщук (відп. ред.) та ін. – Черкаси : Брама-Україна, 2005. – С. 154-161.
9. *Плужник Є.П.* Поезії / Є.П. Плужник. / упоряд ; вступ. ст. і прим. Л.В. Череватенко. – К. : Рад. письменник, 1988. – 415 с.

10. Розстріляне відродження : Антологія 1917–1933 : Поезія – проза – драма – есей / упоряд., передм., післям. Ю. Лавріненка, Є. Сверстюка. – К. : Смолоскип, 2007. – С. 283–287.
11. *Сверстюк Є.* На хвилях „Свободи” / Є. Сверстюк. – Луцьк : Терен, 2004. – С. 70.
12. *Сулима В.* Біблія і українська література : [навч. посіб.] / В.І. Сулима.– К. : Освіта, 1998. – 400 с.
13. *Тичина П.* Зібрання творів у 12 т. Томи 1–7. – Т. 1. Поезії 1906–1934 / П.Г. Тичина. – К. : Наук. думка, 1983. –736 с.

Аннотація

Рассмотрен библейский образ рая сквозь призму поэтического мироощущения поэтов „расстрелянного возрождения”. Библейский образ рая включен в систему христианского восприятия мира как один из ключевых. В круг наших интересов попали произведения Д. Загула, Е. Плужника, П. Тычины, М. Йогансена и др. Лирике 20–30-х гг. свойственны многожанровость, разнообразие тем, стилевых направлений. В статье мы делаем попытку анализа художественного образа рая в контексте полноценного литературного явления – „расстрелянного возрождения”. Внимание сосредоточено на философичности лирики, а также на индивидуально-авторских приемах поэтического изображения.

Ключевые слова: *лирика, образ рая, христианское мировосприятие, поэтическое изображение, „расстрелянное возрождение”.*

Summary

The article deals with the biblical image of paradise through the prism of the poetic attitude by poets of „Shoot Renaissance”. Biblical image of the paradise included in the system of the Christian worldview as one of the key. In terms of our interests come loose pieces of D. Zagula, Ye. Pluzhnyka, P. Tychyny, M. Johansena and other. The poetry of 20-30-th of XX century. included variety of themes, stylistic trends. In this article we attempt to analyze the artistic image of paradise in the context of the full literary phenomenon - „Shoot Renaissance”. Much attention is focused on filosoficaly of lyrics and individual receptions of image.

Key words: *lyrics, the image of paradise, the Christian worldview, representation, poetic images, „shoot renaissance (rozstrilyane vidrozhennya)”.*

Стаття надійшла до редколегії 7.10.2010 р.